

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 264

Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler

(Sempozyum : 23-25 Mayıs 1997 • İskilip)

Yayına Hazırlayan
Yrd. Doç. Dr. Mevlüt Uyanık

ANKARA
1998

3. Ebussuud Efendi'nin Tefsirinde Rivayet Kullanımı

Dr. Mehmet Emin ÖZAVŞAR

Muhterem Hocam, muhterem büyüklerim, memleketimizin güzide köşesi İskilip'in mümtaz insanları; hepinizi, en derin saygılarımla selamlarım.

"Ebussuud Efendi, yalnızca, bir pratisyen değil, uygulamanın içerisinde gelen bir şahsiyet değil, o, aynı zamanda, teorik olarak da İslâmî ilimlerle meşgul olmuş, eserler vermiş bir şahsiyettir. Onun şahsiyetini, onun şeyhülislamlığını ve devlet adamlığını adeta gölgede bırakan bir eseri Kur'an tefsiri olarak yazdığı İrşâdu'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm isimli tefsiridir. Bu eseri, onun, adeta, İslâm dünyasında, şeyhülislamlık şahsiyetini dahi gölgede bırakmıştır.

Her ne kadar bu sempozyumda Ebu Suud Efendinin tefsirine dair bir tebliğ yok ise de, onun tefsirindeki rivayet kullanımını, saham icabı bendeniz sizlere takdim edeceğim. Konunun teknik bir konu olması itibarıyla de, tebliğimi, sizlere okuyarak takdim etmek istiyorum:

İslâm kültür tarihinde Hz. Peygamber müstesna bir mevkiye sahiptir. Hatta edebiyatımızın büyük bir kısmını ya onun şahsı, ya tarihi misyonu veyahutta fikir ve görüşleri şekillendirmiştir. Başka hiçbir medeniyette rastlanmayacak kesafette bir edebi birikim onunla teşekkül etmiştir. Tarih alanında ortaya konan ürünler *Siyer* ve *Mağazi* türleri, onun gerek gündelik hayatı gerekse siyasi ve askeri hayatı ile ilgili malumatı içerir. *Şemâil*, *dela-il*, *hasais*, *hilye* türü eserler onun fizyonomisinden tutun da, imtiyazlarına ve nübüvvetinin temellendirilmesine kadar pek çok unsuru ihtiva eder. Fıkıh, Kelam, Tasavvuf ve hatta hikmet-felsefe alanında ortaya konulan meseleler yine onun fikir ve görüşlerinden beslenir. Hadis edebiyatımız bütünüyle her bakımdan onun ve ashabının ve onlara tabi olanların söz, fiil ve takrirleri ile meşbudur.

Hepsinin ötesinde insanlığın Allah, varlık ve insan anlayışını, dünya ve ahiret görüşünü son kere ve nihai biçimde belirlemeye matuf olarak getirdiği Kur'an ve onun etrafına düşülen notlar muazzam bir kültür hazinesi vücuda getirmiştir. Hiç kuşkusuz Kur'an'ın anlaşılması ve yaşanmasında Peygamber (s.a.)'in özel bir yeri vardır. Bu itibarla Allah tarafından kendisine Kur'an'ı hem tebliğ ve hem de tebyin görevi verilmiştir⁽¹⁾. Bu görev çerçes-

(1) Bakara, 2/151; Nahl, 16/44.

vesinde hayatı müddetince o Kur'an'ın tebliğ ve tefsirini kamilen yerine getirmiştir. Onun müslümanlar için bir numune-i imtisal, bir prototip olması⁽²⁾ ve müslümanlara da peygamberlerine ittiban emredilmesi⁽³⁾, aralarında çıkan ihtilaflarda hakem tanınması⁽⁴⁾ ve problemlerin çözümü için Allah ve rasulüne müracaatın buyurulması⁽⁵⁾, Peygamber (s.a.)'i hem hayatında hem de vefatından sonra İslâm ümmetinin cazibe merkezi haline getirmiştir. Büyük bir titizlikle bütün hareket ve sekenatı, yapıp etmeleri takip edilmiş Kur'an'ın anlaşılması ve yaşanmasında mihenk telakki edilmiştir.

Peygamber (s.a.)'in dar-ı bekaya, refik-i alaya intikalinden sonra, saha-be ve onlardan sonra da tabiun ve daha sonraki nesiller Allah'ın kitabını anlamak ve açıklamak için büyük bir çaba içerisinde girmişlerdir. Bu çabanın bir ürünü olarak kabaca iki tür açıklama ve tefsir eğilimi kendini göstermiştir. *Et-Tefsîr bi'r-Rivâye ve Et-Tefsîr bi'd-Dirâye*⁽⁶⁾ olarak adlandırılan bu eğilimlerin onlarca örneğine ve binlerce cildine kültür tarihimiz şahittir.

Et-Tefsîr bi'l-Mesûr da denilen rivayet tefsirinin materyallerini bizzat Kur'an'ın kendisi, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri ve sahabe'nin yorumları teşkil etmektedir. Tabiûn'dan nakdedilenler de ise ihtilaf vardır⁽⁷⁾.

Et-Tefsîr bi'r-Re'y olarak da isimlendirilen dirayet tesirlerinde ise lügat ve yorum ağırlıklı bir yer işgal etmektedir⁽⁸⁾.

Ebussuud Efendi'nin Tefsiri ve Rivayet Yönü

Bütün ırk, renk, dil ve bölgeleriyle tarih boyunca müslümanlar, dinlerinin esasını ve özünü teşkil eden kutsal kitaplarını anlama ve açıklama yarışı içerisinde olmuşlardır. Bu çerçevede Osmanlı imparatorluğu hudutları içinde ilim ile meşgul olmuş şahsiyetler ve ilmi faaliyetler de ilimler tarihinde epeyce geniş bir yer tutar. Şüphesiz Türklerin haklı olarak iftihar edebilecekleri mühim kişilerden biri, Kanuni Süleyman'ın Şeyhulislam'ı, devletin mali idari ve hukukla ilgili kanunların yapılmasında büyük hizmetleri geçen Ebussuud Efendi'dir⁽⁹⁾.

Ebussuud Efendi, dini ve edebi yönden pek çok eserler vermiştir. Tefsir ve fıkıh alanındaki eserleri meşhurdur. "*İrşâdu'l-Aklî's-Selîm ila Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*" adlı Kur'an tefsiri, İslâm aleminde çok tutunmuştur. Onun

(2) Ahzab, 33/21.

(3) Araf, 7/158.

(4) Nisa, 4/65.

(5) Nisa, 4/59.

(6) Zerkânî, *Menahulu'l-İrfan*, s. 479; Bir üçüncü tür olarak bir de *Et-Tefsîru'l-İşârî* vardır, ancak bu re'y ile tefsir içerisinde mütala edilebilir.

(7) Zerkânî, a.g.e., s. 480.

(8) Zerkânî, a.g.e., s. 517-519.

(9) Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II/330, A.g.y., *Ebu's-Suûd ve Tefsiri*, Diyanet Dergisi, XI-II/4/195.

otuz senelik Şeyhulislamlık şöhretini gölgede bırakan ve onun ismini edebi-
leştirenin bu tefsir olduğunu söyleyebiliriz⁽¹⁰⁾. Ebussud Efendinin rivayet ve
rivayet ilimlerine dair herhangi bir eseri gözükmemektedir⁽¹¹⁾. Onun adı ge-
çen tefsiri de ekseriyetin kabulüne göre *dirayet* türü tefsirlerdendir⁽¹²⁾. An-
cak genel olarak dirayet tefsirleri, özelde de Ebussud efendinin tefsiri riva-
yetten azade kalamamıştır. Eser Prof. Cerrahoğlu'nun da işaret ettiği üzere,
dirayet tefsiri olmasına rağmen, âyetlerin Peygamber'in sünnetiyle beyan
edilmesine dair binden fazla örneği ihtiva etmektedir. Bu bakımdan müelli-
fin bu tefsiri bazen *rivayet* tefsirleri arasında gösterilmek istenir⁽¹³⁾. Ebussu-
ud Efendinin tefsirdeki metodu üzerine müstakil bir çalışma yapan Dr. Ab-
dullah Aydemir'de bu noktanın altını çizer:

*"Ebussuud Efendi'nin tefsirinde binden fazla hadis vardır. Eser
bu bakımdan, makbul olan rivayet tefsirleri arasında yer almakta-
dır⁽¹⁴⁾..."*

Aydemir bir başka vesile ile Ebussuud Efendi'nin tefsirindeki hadisle-
rin sayısını, *Kudsî* olanlar dahil 1200 olarak kaydeder⁽¹⁵⁾. Temel hadis kay-
naklarından Malik'in *el-Muwatta'*ındaki hadislerin 1700 küsur olduğu; en
mutemet hadis kaynaklarından biri olan Buhari'nin *el-Cami'*indeki haberle-
rin de mükerrerler hariç 4000 civarında olduğu göz önünde tutulursa⁽¹⁶⁾,
Ebussuud Efendi'nin tefsirinde hiç te azımsanamayacak miktarda rivayet
var demektir.

Burada bir noktaya işaret etmek yerinde olacaktır. Ebussud Efendi'nin
tefsirine kaynak teşkil eden üç temel eser vardır. O bunlardan ikisine, *el-
Keşşaf ve Envaru't-Tenzil*'e olan hayranlığını ve onlardan ne oranda yarar-
landığını tefsirinin girişinde zikreder:

*"...Kur'an-ı Kerim'in tefsirine her asırda ve her yerde, önde gelen
bilginler teşebbüs etmiş, bunlar araştırma denizine dalarak, nice eş-
siz faydalar elde etmişler ve nice kıymetli eserler telif etmişlerdir. İlk
devirlerdeki bilginler, kendilerine Hz. Peygamber'den ulaşan rivayet-
lerle âyetlerin manalarını açıklamak ve hükümlerini tertip ile iktifa et-
mişlerdir.*

(10) Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, II/331.

(11) Atsız, *Ebu's-Suûd Bibliyografyası*, İst. 1967; Aydemir, Abdullah, *Ebu's-Suûd Efendi ve Tef-
sirdeki Metodu*, s. 23-29; Uğur, Mücteba, *Ötümünün 400. Yıldönümü Münasebetiyle Ebu's-
Suûd Efendi ve Eserleri*, Diyanet Dergisi, XIII/204-208.

(12) Zerkâni, a.g.e., s. 535; Zehebi, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Mufessirûn*, I/345; Sa-
lih, Subhi, *Mebahisü fi Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 292; Aydemir, a.g.e., s. 84; Cerrahoğlu, *Tefsir Ta-
rihi*, II/330-351.

(13) Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, II/337.

(14) Aydemir, a.g.e., s. 116.

(15) Aydemir, a.g.e., s. 165.

(16) İbn Aşur, Muhammed Tahir, *Keşfu'l-Muğatta*, s. 37; İbn Salah, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 20.

Sonradan gelen bilginler ise, öncekilerin ortaya koyduklarıyla beraber, ayetlerin ihtiva ettiği latif meziyetleri, eşsiz sıv ve işaretleri de açıklayarak böylece Kur'an'ın icaz delillerini insanlara göstermek istemişlerdir. Artık bu hususta sayısız güzellik ve faydaları içine alan pek çok değerli kitaplar tedvin edilmişlerdir ki, bunlardan herbiri münevver zümrenin gözlerini aydınlatacak ince mefhumları ihtiva etmektedir. *El-Keşşaf ve Envaru't-Tenzil* bu konuda büyük şan ve şeref ile diğerlerinden bir ayrıcalık gösterecek durumdadır.

Geçmiş günlerde, bu iki kitabın mütalası ile meşgul olurken bunların ihtiva etmiş olduğu esaslara, diğer kitaplarda bulduklarını da eklemek, güzel bir üslup ile onları tertip etmek, yüce Allah'ın lütfu olarak kalbime doğacak olan şeyleri de, Kur'an'ın şanına uygun bir şekilde bunlara ilave etmek suretiyle, Sultan Süleyman'ın Hazme-i Âmre'sine hediye etmeyi aklımdan geçirdim⁽¹⁷⁾."

Ebussuud Efendi'nin tefsirine kaynaklık eden üçüncü eser ise Fahreddin er-Râzi'nin *Mefâtihu'l-Gayb* isimli eseridir⁽¹⁸⁾. Müellif, kendi döneminin yazım geleneğine de uygun olarak, tefsirinin gerek *dirayet* ve gerekse *rivayet* materyallerini özellikle bu üçünden almış, ismini tasrih etmediği daha başka kaynaklardan da yararlanmıştı⁽¹⁹⁾.

Ebussuud Efendi tefsirine aldığı *rivayet*lerin hemen tamamını da bu kaynaklardan iktibas etmiştir denilse sezadır⁽²⁰⁾.

Kullandığı Rivayet Türleri

Ebussuud Efendi her nevi rivayeti yerine göre eserinde kullanmıştır. Rivayete dair eserlerin materyalini teşkil eden haberler bilindiği üzere üç kısımdır. Bunlar hadis ilminde *Merfu'*, *Mevkûf* ve *Maktu* olarak isimlendirilir. Sırasıyla Hz. Peygambere, sahabe ve tabiuna nisbet edilerek nakledilen haberlere verilen isimdir bunlar. Ve *İrşadu'l-Akli's-Selîm*'de nisbet edildikleri kaynak bakımından ifadesini bulan bu her üç neviden de rivayetler bol miktarda mevcuttur. Bunlar çoğunlukla kaynak belirtmeksizin ya *meçhul rivayet* sigasıyla ya da *muallak* olarak kaydedilmektedir.

Mesela Hz. Peygambere nisbet edilen bir söz şöyle verilir:

"*Kema kale Rasulüllah (s.)*" bu *muallak merfu* bir rivayettir⁽²¹⁾.

(17) Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm üla Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Mukaddime, I/4-5; Krş, Aydemir, a.g.e., s. 89; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II/334.

(18) Aydemir, a.g.e., s. 89-90; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II/335.

(19) Aydemir, a.g.e., s. 92; Bu kabil örnekler için yazarın *Ebu's-Suud Efendi ve Tefsirdeki Metodu* adlı eserinin sh. 89-109'a bakılabilir.

(20) Aydemir, a.g.e., s. 116-131.

(21) *İrşad*, I/202.

Hız. Ali'ye nisbet edilen ve; "ve kavlu Ali (r.) lev keşefe el-Ğıtau maezdetu yakinen- Eđer perde açılısaydı yakınlımda hiçbir artma olmazdı", ifadesi de muallak mevkuf bir rivayettir⁽²²⁾.

Keza, "Ruviye anhu (s.) min ennehu Teala kabaza kabzatan min cemilardı.." rivayeti meçhul siga ile nakledilmiş merfu bir rivayettir⁽²³⁾.

Aynı şekilde; "Ruviye an İbn Abbas min ennehu leyse fi'l-Cenneti min atımeti'd-Dünya ille'l-İsm" meçhul siga ile nakledilmiş mevkuf bir haberdır⁽²⁴⁾.

Şu ise "Yuhya ani'l-Hasen (r.) enne Ahadehum..." meçhul siga ile nakledilmiş maktu bir rivayettir⁽²⁵⁾.

Kaynağı tasrih edilmeyen, isnadı tamamen kopuk olarak verilen haberler, veya *temriz sigası* da denilen meçhul hikaye kipleri ile nakledilen rivayetler hadis usulünde sıhhat vasfını haiz olmayan haberler olarak kabul edilir. Buradan müellifin kaynak kritiği gibi bir endişesinin olmadığı anlaşılmaktadır.

Rivayetlerin Kaynakları

Ebussuud Efendi tefsirine aldığı rivayetleri meçhul sigalarla naklettiği gibi çoğu zaman haberin kaynağını da zikretmemektedir. Adeta rivayetleri herkes tarafından doğruluğu ve sıhhati kabul ediliyormuşcasına zikretmekte, onlarla istişhatta bulunmaktadır. Şu kabil kullanımlara sık sık rastlanmaktadır;

- "Ve tüsemma suretu'l-Kenz li-kavlihi (s.) ennea ünzilet min kenzi tahti'l-arş⁽²⁶⁾."
- "Ve ma ruviye an Ebi Hureyre min ennehu (s.) kale: Fatihatu'l-Kitab sebü âyatın ulahunne Bismillahirrahmanirrahim⁽²⁷⁾."
- "Fi kavlihi (s.) elhamdu lillahi re'su's-şükr⁽²⁸⁾..."
- "Ani'n-Nebiyi (s.) lakkaneni Cibrilu "Âmin"inde ferağı min kiraati fatihati'l-Kitabi⁽²⁹⁾."
- "Ve yurva merfuan eydan ile'n-Nebiyi (s.): İyyakum ve'l-Kizbe fe innehu mücanibun li'l-İman⁽³⁰⁾."

(22) İrşad, I/56.

(23) İrşad, I/84.

(24) İrşad, I/70.

(25) İrşad, I/69.

(26) İrşad, I/8.

(27) İrşad, I/9.

(28) İrşad, I/12.

(29) İrşad, I/19.

(30) İrşad, I/42.

• “*Ve reva Ebu Said el-Hudrî (r.) ani'n-Nebiyî (s.)* ennehu kule: el-Veylu vadin fi cehennem yehvi fihî el-kafirû erbaîne harifen kable en yabluğa ka'rahu⁽³¹⁾.”

• “*Ve kavluhû aleyhi's-selam: innellahe hayyun kerimun yestahyî iza refa'a ileyhi el-Abdu yedeyhi en yeruddehuma*⁽³²⁾...”

• “*Ve kad fesserahû (s.) bi-kavlihî: en ta'budallahe keenneke terahu, fe in lem tekun terahu, fe innehu yerake*⁽³³⁾.”

Müellif bu kiplerle naklettiği haberlerin hangi kaynaktan yer aldığı, sahih mi, zayıf mı, uydurma mı olduklarına da temas etmeden istimal eder.

Fakat her zaman da kaynak göstermemelik etmez. Seyrek de olsa bazen, aldığı rivayetlerin kaynaklarına işaret eder:

• “*Mâ fi's-Sahîhayn min ennehu (s.): la yegul ahadukum... ve la yegul ahadukum rabbî ve'l-yegul seyyidî ve mevlâye*⁽³⁴⁾.”

Burada haberin *Sahîhayn* tabiri kullanılarak Buharî (256 h.) ve Müslim (261 h.)'in *el-Câmiu's-Sahîh*'lerinde yer aldığı işaret edilmektedir.

• “*Ala ma raya el-Buharî fi hadisi'r-ru'ya enne'n-Nebiyî (s.) reâ fi'r-ravzati İbrahim (a.) ve havlehu evladunnasi*⁽³⁵⁾.”

• “*ve'bi'l-mağdûbi aleyhim ve'd-Dâilîn' el-Yehudu ve'n-Nasârâ kema ruviye fi Musned-i Ahmed ve't-Tirmizî*⁽³⁶⁾.”

• “*Ve fi rivayeti et-Tirmizî ve'd-Darimî: la ekulu 'elif-lam-mim' hari-fun...*⁽³⁷⁾”

Rivayetleri Kullandığı Yerler

Ebussuud Efendi'nin tefsirinde rivayetleri nerelerde kullandığına gelince, o muhtelif vesilelerle rivayetlere yer verir. Bunları şöylece sıralamak mümkündür:

1. Âyetlerdeki hakiki muradın ne olduğunu belirlemede.
2. Ahkam âyetlerindeki hükümleri beyanda.
3. Sebeb-i nüzulleri tayinde.
4. Kıssaları tafsilde.
5. Lügavi açıklamalarda.
6. Sure ve âyetlerin faziletlerine işaretle.

(31) *İrşad*, 1/120.

(32) *İrşad*, 1/71.

(33) *İrşad*, 1/147.

(34) *İrşad*, 1/13.

(35) *İrşad*, 1/155.

(36) *İrşad*, 1/19.

(37) *İrşad*, 1/20.

Şimdi Bunları Birer Küçük Örnek Çerçevesinde Görmeye Çalışalım

1. Âyetlerdeki Hakiki Muradın Ne Olduğunu Belirlemede

Kur'an âyetleri dilin doğası gereği farklı şekillerde anlaşılmaya müsaittir. Bu itibarla herhangi bir âyette yer alan ifadeden gerçek maksadın ne olduğunu anlamak ilave bir beyanı gerektirir. Elbetteki bu beyanı ortaya koyma vazifesi de Hz. Peygamber'in uhdesindedir. O zaman zaman bu kabil açıklamalarda bulunmuştur. Bu kabil misaller o kadar çoktur ki. Daha Kur'an'ın ilk âyetlerinde *Fatiha* suresinde geçen "*Mağdûbi aleyhim ve-le'ddâllîn*"den maksadın kimler olduğunu bir rivayete dayanarak tespit edilmesi bunun en kolay örneğidir. Ebussuud Efendi bu âyeti açıklarken şöyle der:

"ve bi'-mağdûbi aleyhim ve'd-dâllîn; el-yehûdu ve'n-nasara ke-ma verede fî Musend-i Ahmed ve't-Tirmizî"⁽³⁸⁾ ...

2. Ahkam Âyetlerindeki Hükümleri Beyan

Emir ve yasakların bahis mevzuu olduğu, haram ve helallerin tayin edildiği âyetlerin mahiyetini anlarken de rivayetlerden yararlanmaktadır. Bunun da örnekleri pek çoktur. Bakara suresinin 219. Âyetinde yer alan: "*Yesehuneke ani'l-Hamri ve'l-Meysirî*"... ifadesindeki "meysir-kumar" kapsamına nelerin girdiğini açıklarken yine bir rivayete atıfta bulunulur:

"Ve fî hukmihi cemiu envai'l-kimar mine'n-nerdi ve's-Şatrancı ve gayrihima. Ve ani'n-Nebiyi (s.) ennehu kale; iyyakum ve hateyni'lla'beteyn el-meşûmeteyn. Fe innehuma meysiru'l-acem"⁽³⁹⁾ ...

(38) *İrşad*, I/19. Rivayette geçen açıklama Adî b. Hatim ile Peygamber (s.a.) arasında geçen bir muhavereyi anlatan uzunca bir haberin içerisinde yer almaktadır. Ahmed, *Musned*, IV/378-379; Tirmizî bu rivayete *Kitab-u Tefsiri'l-Kur'an*'da yer verir. Adî b. Hatim ile muhavereyi içeren haberin aynıdır. Rivayetin sonunda da şöyle der: "Bu, Hasen Garib bir hadistir. Biz bunu sadece Simak b. Harb'in hadisi olarak biliyoruz." Tirmizî, *Sünen*, V/203-204 (had.no: 2953-54) İşbu Simak b. Harb'i Şu'be ve Süfyan es-Sevrî zayıf kabul etmiş, Yahya b. Main ve başkaları onun sahibi kavillerini Hz. Peygamber'e nisbet ederek, merfu hale getirip naklettiğini belirtmişlerdir. İbn Adî ise saduk olduğunu söylemiştir. Bkz. İbn Cevzî, *Kitabu'z-Zuafa ve'l-Metrukîn*, II/26 (no:1552).

(39) *İrşad*, I/218-219. Kumar ile ilgili olarak pek çok haber varid olmuştur. Bunlardan Tavla ilgili olarak meşhur hadis mecmualarında çeşitli rivayetler yer almıştır. Malik, *Muvatta*, Ru'ya. 5; Ahmed, *Musned*, IV/392-394, 397, 400; Muslim, *Sahih*, Şi'r, 10; Ebu Davud, *Sünen*, Edeb, 56; İbn Mace, *Sünen*, Edeb, 43. Satrançla alakalı olarak varid olanlar ise mevzuat kitaplarında yerini almıştır. Bkz. Ali el-Karî, *el-Esraru'l-Merfûa*, s. 243 (had.no: 959); Sahâvî, *el-Makasidu'l-Hasene*, s. 427 (had.no: 1175); Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, II/363 (had.no: 2598); Ayrıca konuyla ilgili olarak bkz. Zeylai, *Nasbu'r-Râye*, IV/274-275. Yukarıdaki şekliyle ise rivayete en meşhur ve ne de mevzuat kitaplarında rastlayamadık. İbn Kayyım satrançla ilgili olarak haram ya da muhab şeklinde Hz. Peygamber'e nisbet edilerek varid olan bütün hadislerle rin asılsız olduğunu belirtir. Bkz. *İbn Kayyım, el-Menaru'l-Munif*, s. 134 (no: 303).

3. Sebeb-i Nüzulleri Tayinde

Müellif âyetlerin hangi sebeplere binaen nazil olduğunu tespitinde de rivayetlerden yararlanılmaktadır. Bunun da çok miktarda örneği vardır. İşte bir tanesi: Bakara suresi 97. Âyette Cebraile düşman olanlardan bahsedilmektedir. "kul men kane aduvven li-Cibrîle ...ilh" bu ayetin hangi sebebe binaen nazil olduğunu açıklarken Ebussuud Efendi bunun Fedek Yahudi alimlerinden Abdullah b. Surayı hakkında nazil olduğunu ifade eden rivayete yer verir. Yahudilerle Hz. Peygamber arasındaki bir tartışmanın konu edildiği rivayette Yahudilerin Cebraile düşmanlıklarını itiraf etmeleri üzerine bu ayetin nazil olduğu dile getirilmektedir⁽⁴⁰⁾.

4. Kıssaları Tafsilde

Kur'ân-ı Kerim'de geçmiş milletlere ait kıssaların mühim bir yer teşkil ettiği herkesin malumudur. Bu kıssaların tafsilatı hakkında beliren meraka çoğunluğunu İsrailiyyat dediğimiz rivayetlerin teşkil ettiği haberler kümesi cevap vermiştir. Ve tefsir literatürümüzde bu nevi haberlerden tamamen azade kalabilmiş bir eseri göstermek neredeyse imkansızdır. Maalesef Ebussuud Efendi de, kendisinden evvel yaşamış bazı müfessirlerin yoluna uyarak bu kabil haberlere tefsirinde yer vermiştir⁽⁴¹⁾.

Bakara Suresi 102. Âyette zikri geçen Harut ve Marut ile alakalı olarak bir İsrailî rivayete yer verir⁽⁴²⁾. Müellif burada isim tasrih etmeksizin rivayeti kendisinden aldığı Fahri Razi'nin habere ilişkin tenkidini de aynen alır⁽⁴³⁾, fakat çoğu durumda bu kabil rivayetlerin sıhhati konusunda hiçbir beyanda bulunmaz⁽⁴⁴⁾.

5. Lügavî Açıklamalarda

Müellif rivayetleri yalnızca bir hüküm veya kıssarun açıklamasında kullanmaz. Bazen Kur'ân-ı Kerim'deki lügavî kullanımları izah sadedinde de onlara müracaat eder. Mesela Bakara Suresi 2. Âyette geçen: "zâlike'l-Kitabu lâ raybe fihî" ifadesinde "el-Kitab" hakkında gramatik açıklamalar yaparken bir rivayete istişhatta bulunur ve şöyle der:

(40) *İrşad*, I/33. Rivayet muhtelif hadis kaynaklarında geçmektedir. Bkz. Ahmed, *Musned*, I/278; Ayrıca bkz. El-Kadî, Abdulfettah, *Esbab-ı Nuzul* (trc. Salih Akdemir) s. 9-10. Bu konuda daha fazla örnek için Aydemir doktora tezine bakılabilir. Yazar on değişik başlık altında Ebu's-Suud Efendi'nin nüzul sebepleriyle ilgili rivayetleri nasıl kullandığını misalleri ile göstermiştir. Bkz. Aydemir, a.g.e., s. 124-131.

(41) Aydemir, a.g.e., s. 205.

(42) *İrşad*, I/138. Rivayet bu kabil haberlerin bol miktarda bulunduğu Hazin tefsirinde değişik formülasyonlarıyla vardır. Bkz: Hazin, Ali b. Muhammed, *Lûbabu't-Te'vil fi Maânî't-Tenzil*, I/68.

(43) Aydemir, a.g.e., s. 207.

(44) İlgili misal ve açıklamalar için bkz. Aydemir, a.g.e., s. 208-220.

"Ve'l-lamu li'l-ahdi. Ve'l-mana enne hazihî's-surete huve'l-Kitab. Ey el-umdetu'l-kusva minhu. Keennehu fi ihrazi'l-fazli kulle'l-kitabi el-ma'hudi el-ğaniyyi ani'l-vasfi bi'l-kemali li'stiharihi bihi fi ma beyne'l-kütüb ala tarikati kavlihi (s.) el-Haccu arafa⁽⁴⁵⁾."

6. Sure ve Âyetlerin Faziletlerine İşarete

Ebussuud' Efendi'nin tefsirinde rivayetlere yer verdiği bir diğer yer ise sure ve âyetlerin faziletleri ile alakalı kısımlardır. İzmirli İsmail Hakkı bu hususa şöyle diyerek işaret eder:

"Özellikle surelerin fazileti hakkındaki hadisler tamamıyla mevzudur. Sa'lebi ile Vahidî her surenin evvelinde, Zemahşeri, Beyzavi, Ebussuud her surenin sonunda mevzu hadisleri zikrediyorlar. İbnu'l-Mubarek: zannediyorum ki bu hadisleri zenadika uydurmuştur, diyor⁽⁴⁶⁾."

Aydemir'in naklettiğine göre bu hususa Cevdet Bey de şöyle işaret eder:

"...Fakat Ebussuud Efendi maalesef Beydavi'nin yaptığı bir reh-i nâhemvâre bile bile süluk etmekten kendini alamamıştır. O da, sure nihayetlerinde ahadis-i mevduayı dercetmekten sıkılmamasıdır. Guya ki, o dilber-i mevzune bu da bir nazar boncuğu mesabesinde-dir⁽⁴⁷⁾."

Sure ve âyetlerin faziletlerine dair varid olan haberlerin çok büyük bir kısmının uydurma olduğunda adeta hadisçilerin ittifakı vardır⁽⁴⁸⁾.

Sonuç

Ebussuud Efendi tefsirinde sahih, hasen, zayıf ve mevzu her nevi rivayete yer vermiştir⁽⁴⁹⁾.

Onun tefsirindeki rivayet kullanımından hadis ilminde mütebahhir olmadığı, hadis ilminin kritik metotlarına iltifat etmediği ve bu konuda kendisinden önceki bazı alimleri taklitle iktifa ettiği anlaşılmaktadır. Haddizatında müellifin rivayet kullanımından hareketle, eserinde bugünkü manada da bir bilimsel kritik anlayışının mevcut olmadığını söylemek yanlış sayılmaz. O adeta merfu, mevkuf, maktu; sahih, hasen, zayıf, uydurma her türden haberi ihtiyaç duyduğu yerde daha önceki herhangi bir kaynaktan iktibas ederek kullanmıştır. Rivayetleri kültürün mutemet bilgi materyalleri

(45) *İrşad*, I/23, Bu konuda değişik örnekler için bkz. Aydemir, a.g.e., s. 121-123.

(46) İzmirli, İsmail Hakkı, *Siyer-i Celile-i Nebeviye*, s. 92; Krş. Aydemir, a.g.e., s. 166.

(47) Aydemir, a.g.e., s. 166 (krş. Cevdet Bey, *Tefsir Tarihi*, s. 141).

(48) İbnu'l-Cevzî, *el-Mevzuat*, I/239-256; İbn Kayyım, *el-Menar*, s. 113-115.

(49) Bkz. Aydemir, a.g.e., s. 168-170.

olarak kabul etmiş, herhangi bir tenkit, eleştiri ya da yoruma gitmeden istimal etmiştir. Rivayetlerin tarihi veya ilmi olarak sahih olup olmamasıyla ilgilenmemiştir. Bu aynı zamanda bize, müellifin yaşadığı dönemdeki ilim anlayışı hakkında da bilgi sunmaktadır. Bu tutumun ne özellikle hadis ilminin araştırma kriterlerine ve ne de bugünün ilmi anlayışına denk düşmediğinin altını çizmek istiyorum.

Müellifimiz rivayetlerde ne rivayet ve ne de dirayet noktasından alakadar olmamıştır. Bu itibarla hakkında yapılan bir incelemede "*Hadis Usulü İlimdeki Yeri*" şeklinde bir başlık hayreti mucip olmuştur⁽⁵⁰⁾. Bundan daha ilginç ise bu başlık altında şu muhtevanın dermeyan edilmesidir:

"Ebussuud tefsirinde hadis usulü ile ilgili malumat yok denecek kadar azdır. İncelememiz esnasında bulabildiğimiz tek misali nakletmekle yetineceğiz:

Cenab-ı Hakk, Peygamberin zevcelerine hitaben: "Ey Rehl-i Beyt, Allah sizden ancak kiri gidermek diler..."⁽⁵¹⁾ buyurur. Ebussuud Efendi bu ayetle ilgili olarak şu açıklamayı yapar: "Gördüğün gibi bu ayet, Peygamber efendimizin zevcelerinin ehl-i beytten olduğunun en açık delillerindedir. Ve ehl-i beyti Fatıma, Hz. Ali ve bunların çocuklarından ibaret sayan Şia'nın iddialarının batılı olduğunu ortaya koymaktadır"⁽⁵²⁾..."

Ebussuud Efendi'den bu nakli yapan araştırmacı, daha sonra kimlerin ehl-i beyt'e dahil olduğuna dair tarihimizde cereyan eden farklı anlayışları özetle nakletmiş ve bahsi şöyle tamamlamıştır:

"Ez-Zemahşeri tefsirinde (III, s. 538) bu meseleye sadece bir cümle ile temas etmiş ve: "Bu âyet Hz. Peygamber'in zevcelerinin ehl-i beytten olduğunun açık delildir" demiştir.

El-Beydâvî ise (II, s. 272) Ebussuud Efendi'nin söylediği şeyleri söylemiştir, yalnız arada lafız farkı vardır"⁽⁵³⁾.

Araştırmacının araya aray bulabildiği bu biricik misalin hadis usulü ile ne tür bir alakasının olduğunu bendeniz anlayabilmiş değilim, Ebussuud Efendi'nin tefsirde, hukukta, arap dilinde müstesna bir şahsiyet olması, onun her alanda yed-i tula sahibi olmasını istilzam etmez. Ama böyle olduğu vehmi muhterem araştırmacıyı böyle trajikomik bir konuma düşürmüştür. *Neselullahe es-selamete.*

Muhterem heyetinizi saygıyla selamlıyorum.

(50) Aydemir, *Ebu's-Suud Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, s. 163.

(51) Ahzab, 33/33.

(52) Aydemir, a.g.e., s. 163. (krş. *İrşad*, IV/211).

(53) Aydemir, a.g.e., s. 164.

KAYNAKLAR

Kur'ân-ı Kerim.

Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafa ve Muzilu'l-İlbas*, I-II, Beyrut, 1985.

Ahmed, *Musned*, Çağrı Y. İstanbul, 1981.

Ali el-Karî, *el-Esraru'l-Merfûa fi'l-Ahbari'-Mevzua*, Beyrut, 1985.

Atsız, *Ebussuud Bibliyografyası*, İstanbul, 1967.

Aydemir, Abdullah, *Ebussuud Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, D.İ.B.Y., Ankara, ty.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, D.İ.B.Y., I-II, Ankara, 1988.

Cerrahoğlu, *Ebussuud ve Tefsiri*, Diyanet Dergisi, XIII/4/195.

Ebu Davud, *Sünen*, Çağrı y. İstanbul, 1981.

Ebussuud, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İskilibî, *İrşadu'l-Akli's-Selim ila Mezaya'l-Kitabi'l-Kerim*, I-IV, Beyrut, ty.

El-Kadî, Abdulfettah, *Esbab-ı Nuzul* (trc. Salih Akdemir), Fecr Y., Ankara, 1986.

Hazin, Ali b. Muhammed, *Lübabu't-Te'vil fi Maâni't-Tenzil*, I-IV, 1317.

İbn Aşur, Muhammed Tahir, *Keşfu'l-Muğatta*, Tunus, 1975.

İbn Cevzî, Cemaleddin, *Kitabu'l-Zuafa ve'l-Metrukîn*, (thk. Ebu'l-Fida Abdullah Kadî), Beyrut 1994.

İbn Mace, *Sünen*, Çağrı Y., İstanbul, 1981.

İbn Salah, Ebu Amr Osman, *Ulûmu'l-Hadis* (thk. Nureddin İtr), Düşük, 1984.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *el-Mevzuat*, I-III, Kahire, 1987.

İzmirli, İsmail Hakkı, *Siyer-i Celile-i Nebeviye*, İstanbul, 1996.

Malik, *Muvatta*, Çağrı Y., İstanbul, 1981.

Müslim, *Sahih*, Çağrı Y., İstanbul, 1981.

Sahâvî, Şemseddin, *el-Makasidu'l-Hasene*, Beyrut, 1979.

Salih, Subhî, *Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1385.

Tirmizî, *Sünen*, Çağrı Y., İstanbul, 1981.

Uğur, Mücteba, *Ölümünün 400. Yıldönümü Münasebetiyle Ebussuud Efendi ve Eserleri*, Diyanet Dergisi, XIII/204-208.

Zehebî, Muhammed Huseyin, *et-Tefsir ve'l-Mufessirün*, I-III, 1976.

Zerkânî, Muhammed Abdulazim, *Menâhîlu'l-İrfan*, Kahire, 1362.

Zeylaî, Cemaleddin, *Nasbu'r-Râye li Ahâdîsi'l-Hidaye*, I-IV, Kahire ty.